

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PENSIYA TIZIMI, DAVLAT PENSIYALARINING TURLARI VA YOSHGA DOIR PENSIYANI HISOBLASH TARTIBI

Jamoldinov Jasurbek

Andijon davlat texnika instituti

“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

*Ilmiy rahbar: i.f.f.n., dotsent **Sotvoldiyev Alisher***

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida amal qilayotgan pensiya tizimining mazmun-mohiyati, davlat pensiyalarining asosiy turlari hamda yoshga doir pensiyani hisoblash tartibi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maqola davomida mamlakatda aholining ijtimoiy himoyasini ta’minlashda pensiya tizimining o‘rni, uning huquqiy asoslari va amaldagi mexanizmlari o‘rganildi. Maqolada yoshga doir, nogironlik hamda boquvchisini yo‘qotganlik pensiyalarining o‘ziga xos jihatlari yoritib berildi. Maqolada yoshga doir pensiyani tayinlash shartlari, mehnat staji, ish haqi va boshqa ko‘rsatkichlar asosida pensiyani hisoblash tartibi batafsil bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: yoshga doir pensiya, nogironlik pensiyasi, boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasi, mehnat staji, ish haqi.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida aholining ijtimoiy himoyasini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy tenglikni ta’minlash hamda fuqarolarning qarilik davridagi moddiy ehtiyojlarini qoplashda pensiya tizimi muhim o‘rin egallaydi. Pensiya tizimi mamlakatdagi mehnatga layoqatsiz, keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar va boquvchisini yo‘qotgan fuqarolarni moddiy qo‘llab-quvvatlashning asosiy vositalaridan biri sifatida amal qiladi. Mazkur tizim fuqarolarning mehnat

faoliyati davomida jamiyat rivojiga qo'shgan hissasini e'tirof etish bilan birga, ularning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimining huquqiy asoslari Konstitutsiya [1], 03.09.1993 yildagi 938-XII-sonli "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun [2] hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har bir fuqaroning qariganda, mehnatga layoqatini yo'qotganda yoki boquvchisini yo'qotganda ijtimoiy ta'minot olish huquqi kafolatlangan. Mazkur konstitutsiyaviy norma davlat tomonidan ijtimoiy himoya tizimini tashkil etish va uni takomillashtirib borish uchun muhim huquqiy asos vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, pensiya tizimiga oid qonunchilikda pensiya tayinlash, hisoblash, qayta ko'rib chiqish va to'lash tartiblari aniq belgilab qo'yilgan.

Amaldagi pensiya tizimi asosan davlat budjeti hamda Pensiya jamg'armasi mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Pensiya jamg'armasi fuqarolar va ish beruvchilar tomonidan to'lanadigan ijtimoiy badallar orqali shakllantiriladi. Ushbu mexanizm orqali jamiyatdagi iqtisodiy faol qatlam tomonidan shakllantirilgan mablag'lar mehnatga layoqatsiz qatlam ehtiyojlari uchun qayta taqsimlanadi. Bu esa ijtimoiy adolat va birdamlik tamoyillarini ta'minlashga xizmat qiladi. Pensiya tizimi orqali davlat fuqarolarning minimal yashash darajasini kafolatlashga intiladi.

O'zbekistonda davlat pensiyalarining bir nechta turlari mavjud bo'lib, ularga yoshga doir pensiya, nogironlik pensiyasi hamda boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi kiradi [3]. Yoshga doir pensiya fuqarolarga belgilangan pensiya yoshiga yetgan va yetarli mehnat stajiga ega bo'lgan taqdirda tayinlanadi. Nogironlik pensiyasi esa sog'lig'i tufayli mehnat faoliyatini davom ettira olmaydigan shaxslarga beriladi. Boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi esa oilaning asosiy daromad manbai hisoblangan shaxs vafot etganida uning qaramog'idagi oila a'zolarini moddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida tayinlanadi. Ushbu pensiya turlari aholining turli ijtimoiy qatlamlarini himoya qilishga qaratilgan.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda pensiya tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, pensiyalarni tayinlash va hisoblash jarayonlari elektron tizim asosida amalga oshirilishi natijasida ortiqcha byurokratik to‘siqlar kamaytirildi. Fuqarolarga qulaylik yaratish maqsadida ko‘plab xizmatlar elektron platformalar orqali ko‘rsatilmoqda. Bu esa pensiya tayinlash jarayonining shaffofligini oshirish, korrupsion holatlarning oldini olish hamda vaqt va mablag‘ tejalishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, fuqarolarning mehnat faoliyati haqidagi ma’lumotlarni elektron bazada yuritish tizimi pensiya hisob-kitoblarining aniqligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Pensiya tizimining samarali faoliyat yuritishi mamlakatdagi ijtimoiy barqarorlikni saqlashda ham muhim omillardan biri hisoblanadi [4]. Chunki aholini ijtimoiy himoya qilish darajasi fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Shu bois pensiya tizimini takomillashtirish, pensiya miqdorlarini inflyatsiya darajasiga mos ravishda oshirib borish, norasmiy bandlikni kamaytirish hamda ijtimoiy sug‘urta tizimini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida davlat pensiya ta’minoti tizimi aholining ijtimoiy himoyasini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Mazkur tizim orqali fuqarolarning qarilik davridagi, mehnatga layoqati yo‘qolgan yoki boquvchisini yo‘qotgan holatdagi moddiy ehtiyojlari qoplanadi. Amaldagi qonunchilikka muvofiq davlat pensiyalarining asosiy turlari yoshga doir pensiya, nogironlik pensiyasi hamda boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasidan iborat. Ushbu pensiya turlarining har biri tayinlanish tartibi, maqsadi va ijtimoiy ahamiyatiga ko‘ra o‘ziga xos jihatlarga ega.

Yoshga doir pensiya davlat pensiyalarining eng keng tarqalgan turi hisoblanadi. Mazkur pensiya turi fuqarolarga ma’lum yoshga yetganidan va qonunchilikda belgilangan mehnat stajiga ega bo‘lganidan so‘ng tayinlanadi [5]. O‘zbekiston qonunchiligiga ko‘ra, erkaklar uchun pensiya yoshi odatda 60 yosh, ayollar uchun

esa 55 yosh etib belgilangan. Shu bilan birga, ayrim toifadagi fuqarolar uchun imtiyozli pensiya shartlari ham mavjud. Masalan, zararli va og‘ir mehnat sharoitida ishlagan shaxslar yoki ko‘p farzandli ayollar pensiyaga belgilangan yoshdan oldin chiqish huquqiga ega bo‘lishi mumkin.

Yoshga doir pensiyaning asosiy xususiyati shundaki, u fuqaroning uzoq yillar davomida olib borgan mehnat faoliyati va to‘lagan ijtimoiy badallariga bog‘liq holda hisoblanadi. Pensiya miqdorini aniqlashda fuqaroning ish staji, oylik ish haqi va boshqa mehnat faoliyati bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar inobatga olinadi. Bu pensiya turi fuqarolarning qarilik davrida barqaror daromad manbai bilan ta‘minlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli yoshga doir pensiya ijtimoiy himoya tizimining asosiy tayanch mexanizmlaridan biri sifatida baholanadi.

Nogironlik pensiyasi esa sog‘lig‘i tufayli mehnat qobiliyatini to‘liq yoki qisman yo‘qotgan fuqarolarga tayinlanadi [6]. Nogironlik pensiyasining o‘ziga xos jihati shundaki, u fuqaroning yoshidan qat‘i nazar, uning sog‘lig‘i va mehnatga layoqatlilik darajasiga qarab belgilanadi. Nogironlik maxsus tibbiy-mehnat ekspert komissiyasi tomonidan aniqlanadi va nogironlik darajasiga qarab birinchi, ikkinchi yoki uchinchi guruh belgilanadi. Pensiya miqdori ham aynan nogironlik guruhi va fuqaroning mehnat stajiga qarab farqlanadi. Nogironlik pensiyasining muhim jihatlaridan biri shundaki, u mehnat faoliyatini davom ettirish imkoniyati cheklangan shaxslarni moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Bu turdagi pensiya nafaqat iqtisodiy yordam, balki nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyatdagi ijtimoiy himoyasini ta‘minlash vositasi ham hisoblanadi. Ayniqsa, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar yoki kasb kasalliklari tufayli nogiron bo‘lib qolgan shaxslarga qo‘shimcha imtiyozlar va kompensatsiyalar berilishi ushbu tizimning ijtimoiy adolat tamoyiliga asoslanganligini ko‘rsatadi.

Boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasi esa oilaning asosiy daromad manbai bo‘lgan shaxs vafot etgan holatlarda uning qaramog‘idagi oila a‘zolariga tayinlanadi. Mazkur pensiya turi voyaga yetmagan farzandlar, mehnatga layoqatsiz

ota-onalar yoki boshqa qaramog‘idagi shaxslarning moddiy ta‘minotini saqlab qolishga xizmat qiladi. Ushbu pensiyaning o‘ziga xos jihati shundaki, u marhumning mehnat faoliyati va stajiga asoslanadi, biroq pensiya bevosita uning oila a‘zolariga to‘lanadi. Boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasi jamiyatdagi ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Chunki oilaning asosiy boquvchisini yo‘qotish ko‘pincha iqtisodiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Mazkur pensiya orqali davlat bunday oilalarning minimal yashash darajasini saqlab qolishga harakat qiladi. Ayniqsa, voyaga yetmagan bolalar manfaatlarini himoya qilishda ushbu pensiya turi muhim ijtimoiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Davlat pensiyalarining barcha turlari yagona ijtimoiy himoya tizimining tarkibiy qismi bo‘lsa-da, ularning har biri alohida maqsad va vazifaga ega. Yoshga doir pensiya fuqarolarning qarilik davridagi ehtiyojlarini qoplasa, nogironlik pensiyasi sog‘lig‘i tufayli mehnatga layoqatsiz bo‘lib qolgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlaydi. Boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasi esa oilaviy barqarorlikni saqlash va qaramog‘idagi shaxslarni moddiy himoya qilishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida yoshga doir pensiya fuqarolarning qarilik davridagi ijtimoiy himoyasini ta‘minlashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi [7]. Mazkur pensiya turi fuqarolarning uzoq yillar davomida amalga oshirgan mehnat faoliyati, to‘lagan ijtimoiy badallari hamda mehnat stajiga asoslangan holda tayinlanadi. Yoshga doir pensiyani tayinlash va hisoblash tartibi O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risida”gi Qonuni hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu tizimning asosiy maqsadi fuqarolarning pensiya yoshiga yetganidan keyingi moddiy barqarorligini ta‘minlash va ularni ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashdan iborat.

Amaldagi qonunchilikka ko‘ra, yoshga doir pensiya olish huquqiga ega bo‘lish uchun fuqarolar ma‘lum yoshga yetishi va belgilangan mehnat stajiga ega bo‘lishi talab etiladi. Odatda erkaklar uchun pensiya yoshi 60 yosh, ayollar uchun esa 55 yosh etib belgilangan. Shu bilan birga, ayrim toifadagi fuqarolar uchun imtiyozli

shartlar ham mavjud bo'lib, ular pensiyaga oldinroq chiqish huquqiga ega bo'lishlari mumkin. Masalan, zararli va og'ir mehnat sharoitida ishlagan shaxslar, ko'p farzandli ayollar yoki nogiron farzandni tarbiyalagan onalar uchun pensiya tayinlashda alohida yengilliklar nazarda tutilgan.

Yoshga doir pensiyani tayinlashning asosiy shartlaridan biri mehnat stajining mavjudligidir. Mehnat staji deganda fuqaroning rasmiy ravishda ishlagan davri, ya'ni ish beruvchi tomonidan ijtimoiy sug'urta badallari to'langan davr tushuniladi. Pensiya olish uchun minimal mehnat staji talab etiladi va ushbu staj qancha ko'p bo'lsa, pensiya miqdori ham shunga mos ravishda yuqori bo'ladi. Mehnat stajiga faqat rasmiy ish faoliyati emas, balki ayrim hollarda harbiy xizmat, oliy o'quv yurtida kunduzgi ta'lim, bola parvarishi davri va boshqa qonunchilikda belgilangan muddatlar ham kiritilishi mumkin. Bu esa fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kengroq ta'minlashga xizmat qiladi.

Pensiyani hisoblash jarayonida fuqaroning ish haqi muhim ahamiyat kasb etadi. Pensiya miqdorini aniqlashda fuqaroning ma'lum davr davomida olgan o'rtacha oylik ish haqi asos qilib olinadi. Odatda hisob-kitob uchun fuqaroning mehnat faoliyatidagi eng yuqori daromad olgan davrlari inobatga olinadi. Pensiya miqdori ish haqining ma'lum foizi asosida belgilanadi hamda mehnat stajining davomiyligiga qarab oshib boradi. Shu sababli rasmiy va yuqori ish haqi bilan ishlash kelajakdagi pensiya miqdoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yoshga doir pensiyani hisoblashda bazaviy hisoblash miqdori ham muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Pensiya miqdori davlat tomonidan belgilangan bazaviy hisoblash mezonlari asosida shakllantiriladi. Shu bilan birga, pensiya miqdorini hisoblashda fuqarolarning qo'shimcha ish staji, alohida xizmatlari yoki imtiyozli toifaga mansubligi ham inobatga olinishi mumkin. Ayrim hollarda uzoq yillar bir sohada samarali mehnat qilgan yoki davlat mukofotlariga sazovor bo'lgan fuqarolarga qo'shimcha ustamalar belgilanadi.

Pensiya tayinlash jarayoni bugungi kunda raqamlashtirilgan tizim asosida amalga oshirilmoqda. Fuqarolarning mehnat faoliyati, ish haqi va stajiga oid ma'lumotlar elektron bazalarda shakllantirilayotgani pensiya hisob-kitoblarining aniqligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Elektron tizimlar orqali ortiqcha hujjatbozlik kamayib, pensiya tayinlash muddati qisqarmoqda. Shu bilan birga, fuqarolarga davlat xizmatlari markazlari va elektron platformalar orqali murojaat qilish imkoniyati yaratilgan.

Yoshga doir pensiyani hisoblashda ayrim muammolar ham uchrab turadi. Xususan, norasmiy bandlik holatlarining mavjudligi ayrim fuqarolarning mehnat staji to'liq hisoblanmasligiga olib keladi. Natijada kelajakdagi pensiya miqdori kamayishi mumkin. Shu sababli davlat tomonidan rasmiy bandlikni oshirish, ish beruvchilar va xodimlar o'rtasidagi mehnat munosabatlarini qonuniylashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu esa pensiya tizimining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimi aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat tomonidan yoshga doir, nogironlik hamda boquvchisini yo'qotganlik pensiyalarining joriy etilishi fuqarolarning turli hayotiy vaziyatlarda moddiy qo'llab-quvvatlanishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, yoshga doir pensiyani tayinlash va hisoblash tartibining mehnat staji, ish haqi hamda boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarga asoslanishi tizimning adolatli va barqaror faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, pensiya tizimida amalga oshirilayotgan raqamlashtirish jarayonlari xizmatlar sifatini oshirish, shaffoflikni ta'minlash hamda fuqarolar uchun qulaylik yaratishda muhim omil bo'lmoqda. Kelgusida pensiya tizimini yanada takomillashtirish, rasmiy bandlikni kengaytirish va fuqarolarning ijtimoiy kafolatlarini mustahkamlash mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 01.05.2023, <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 03.09.1993 yildagi 938-XII-son. “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”.
3. Rustamov D.R., Tursunov J.P., Beknazarov Z.E. Pensiya ishi. Darslik I-qism / TMI. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020. – 337 b.
4. Mamatov B.S. Jamg‘arib boriladigan pensiya ta’minoti. O‘quv qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2018. – 168 b.
5. Mamatov B.S., Nurmuhamedova B.I. Ijtimoiy ta’minot. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019. – 180 b.
6. Mamatov B.S. Pensiya jamg‘armasi faoliyati. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. – 280 b.
7. Mamatov B.S., Xamdamov Sh.K., Tursunov J.P. Davlat maqsadli va byudjetdan tashqari jamg‘armalar. Darslik. – Toshkent: “IQTISOD MOLIYA”, 2019. – 344 b.